

“EMANET”TEN “MÜLK”E: KADIN, BEDEN SİYASET

Nazife Şişman

İz yayıncılık, 2003

Önsöz

“Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık.” (Kur’an-ı Kerim)

Kadın ve erkek ilişkisi temelde ahlaki bir çerçevede ele alınmalıdır. Zira kadın ve erkek olarak yaratılmış olmak elimizde değil. Semavî bir dinin mensuplarıyız ve biliyoruz ki semavî dinlerin kadın-erkek münasebetleri hakkında vazettiği bir hakikat vardır. Buna göre insanlar ve tüm yaratıklar çiftler halinde yaratılmışlardır. Varlık zinciri hiyerarşik bir özellik arzeder ve bu silsile-i meratibte insan eşrefi mahlukâttır. Yani Yaratıcı’nın yer yüzündeki halifesidir. Bu nedenle tabiat ve tüm yaratılmışlar onun emrine verilmiştir. Ama insan bunlar üzerinde mülk sahibi değildir. Her şeyin emrine musahhar kılınması, emaneti yüklenmesi nedeniyledir.

Bu çerçevede insanın bedeni de bir emanettir ve fitrat dışına çıkmak tuğyandır, haddi aşmaktır. Biyolojik doğanın korunması ve kadın hakları meselesinin en kritik kavramlarından biri olan kadının doğurması gibi hususlar da fitrattandır ve bunlara müdahale emanete hıyanet olarak telakki edilir.

Sanayi toplumunda ise elbette bu tasavvur geçerli değildir ve adeta tam bir alt üst oluş söz konusudur. Sanayi toplumunun temel dayanağı, tabiat üzerinde tahakkümdür. Kadınların biyolojilerinin kontrol altına alınması temel argümanına dayanan feminizm de sanayi toplumunun bir ürünüdür ve temelde doğaya hakimiyeti savunur.

Feminizmin kavramsallaştırdığı ‘toplumsal cinsiyet’e dair sosyolojik teoriler Batı icadıdır ve kesinlikle modern buluşlardır. Toplumsal cinsiyet, Aydınlanma öncesinde kadın, erkek ve Tanrı arasındaki ahlaki ilişkilerle ilgili bir tartışmanın konusuydu. Bu çerçevedeki temel değişiklik, Tanrı’nın kadınlara ve erkeklere izlemeleri için bir yol öngördüğü yönündeki inanın çürütülmesiyle yaşandı. Tanrı’nın yerine aklın yerleştirilmesi ve insan hayatında önceden belirlenmiş bir ilâhî hedefin olmadığı kanaatiyle birlikte kadın, erkek ve cinsiyet meselesi artık dînî ve ahlâkî bir çerçevede ele alınmaz oldu. Fakat modern toplum, Tanrı’nın yerine toplumu koyan dünyevî bir ahlâkçılık çerçevesi çizdi. Böylece toplumsal cinsiyete ilişkin ahlâkî argüman dünyevîleşti, sekülerleşti. Liberalizmin yükselişiyle birlikte bir eşit haklar öğretisine, bir yurttaşlık hakkı talebine dönüştü. Aydınlanma ile birlikte yaşanan bu yeniden yapılanma 19. yüzyıl sonlarına dek devam etti. On dokuzuncu yüzyılın son yılları toplumsal cinsiyet’in ele alınışında daha kökten değişikliklere sahne oldu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısı ise ‘cinsiyet’in yeni bir ‘tevzii’ni, yeni bir konumlanışını haber veren gelişmelerle dolu. 60lı yıllarda yaşanan cinsel devrimle birlikte 19. yüzyıl sonunda bir araya getirilen her şey adeta dağıtıldı. Cinsiyet artık doğrudan doğruya yaşam politikası tarafından belirlenen, düşünömsel bir proje haline gelen benliğin merkezinde yer alan ve “kendini gerçekleştirme” stratejilerinin etkisi altında oluşan bir projeye dönüştü.

Batının serencamı böyle. Bize gelince biz Tanzimat'tan bu yana kadın meselesini konuşuyoruz. Özellikle İkinci Meşrutiyet'ten beri bu konular doğrudan doğruya feminizmin dili kullanılarak tartışılıyor. İslam'ın 'kadınları ezen, ikincillığe hapseden, onların başlarını örttüren, aile kurumu içinde erkeğin reisliğine mahkum eden, kadınları sosyal hayattan dışlayan vs.' bir din olduğu konusundaki meydan okumalara "Aslında İslam kadının haklarını korur, ama gelenekler bunu engellemiştir. Sorumlu olan İslam'ın kendisi değil, yüzyıllardan beri oluşturulan geleneklerdir. Yani kısacası Asr-ı saadette kadın hakları vardı." şeklinde formüle edilen cevaplar yüz yıl öncesinde de vardı. Ama bugün daha bir yaygınlık ve popülerlik kazanmış durumda.

Aslında Asr-ı saadet ile kadın haklarını telif eden bu ifade, bariz bir mantık hatasını bünyesinde barındırıyor. Bu tarz ifadeler, modern tasavvurlarla, modernlik öncesi durumlara yorum getirilişinin ve adeta anakronik bir şekilde modern icatların modern öncesi dönemlere mal edilmeye çalışılmasının en bariz örnekleridir. Oysa modernlik öncesi tasavvur ile modernitedeki tasavvurun, birbirinden tamamen farklı olduğu, aralarında bir düzlem farklılığı olduğu unutulmamalıdır.

Bu düzlem farklılığını dikkate almaksızın, çağdaş kadın hakları paradigmasından yola çıkarak İslam tarihinin, hatta dinin temel kaynaklarının kadın bakış açısından bir okumaya tabi tutulması gerektiğini iddia eden bir kesim, tarih boyunca dini erkekler yorumladığı için, erkek egemen bir din kültürünün ve erkek egemen bir fıkıhın ortaya çıktığını iddia ediyor. Kendisini bu kesime karşı konumlandıran diğer bir grup ise 'feminist'i bir küfür gibi kullanarak hiçbir mesele yokmuş da bazı kadınlar bir kaşık suda fırtına koparıyormuş gibi bir tavır içine giriyor.

Her ne kadar biz görmediğimiz ve dile getirmediğimiz, dünyamızda ona yer vermediğimiz sürece bir şeyin gerçek olamayacağı anlayışını benimsiyorsak da pek çoğumuzun zihninde ve kalbinde yer bulan ve kendisini 'sorun' olarak konumlandıran hususları da yok sayamayız. Ama bunların ne kadarı gerçek sorun, ne kadarı kendimize yanlış noktadan, batı modernitesinin bize tuttuğu görüntüyü çarpıtan aynalardan kaynaklanıyor? Bunu konuşmalıyız. Bunu konuşurken de modern hayatın, sadece kadınları etkilediği ve kadınların kendilerini batılı modern kriterlere teslim ettiği şeklindeki bir ön kabulden yola çıkamayız. Yani sadece kadın telakkisini değil, erkek telakkisini de değiştirdi modern paradigma. Bir zamanlar mahallenin namusu kendilerinden sorulan koruyucu kollayıcı erkekler, modern kent hayatında bu davranışlarına devam etmeye kalktıklarında artık maço sınıfına dahil oluyorlar. Diğer taraftan 'koruyucu, kollayıcı' erkek tipinden daha efemine özelliklere sahip erkek tipine doğru da vahim bir değişim yaşanıyor.

Evet bir paradigma değişikliği var. Geleneksel rol kalıpları ortadan kalktı. Kentleşme, modernleşme, postmodernleşme, küreselleşme vs. pek çok süreç, geleneksel rol dağılımını ve bu dağılımın arka planındaki tasavvuru alt üst etti. Ama bu tasavvurun alt üst oluşunun tek sorumlusu, modern kent hayatında bir karmaşa yaşayan dindar kadınlar olmadığı gibi, bu tasavvurun yeniden inşasında da tek muhatap onlar değil. Bu nedenle sadece kadınların eve dönmesiyle, annelik ve eşliği önemli vazifeleri olarak ittihaz etmeleriyle, yani geleneksel rol kalıplarını tekrarlamalarıyla sorun çözülemez. Zira böyle bir şeyi tek başına kadınların yapması mümkün değil.

Erkek ve kadın tüm Müslümanların ortak bir dünya tasavvuru oluşturmaları gerekiyor. Bu da erkeklerin modern hayatın imkanlarını sonuna kadar kullanmasında bir beis görülmezken, kadınların geleneksel idealleri, ideal rol kalıplarını devam ettirmesini bekleyerek olmaz. Hiç birimiz ninelerimiz gibi değiliz. Evet, ama bizim eşlerimiz, erkek kardeşlerimiz de dedelerimiz gibi değil. Biz başka bir dünyada yaşıyoruz. Elbette bunu, şu an içinde bulunduğumuz durumu meşrulaştırmak için bir mazeret ve gerekçe olarak

zikretmiyorum. “Hayatın gerçekleri bunlar, o halde tasavvurlarımızdan vazgeçelim” demiyorum, asla. Sadece resmin biraz daha netleşmesi için söylüyorum bunları.

Kadın meselesinden her bahsedilişte fitrat gündeme gelir, ki bu isabetlidir. Ama modern toplum içinde kadınların karşılaştığı sorunlardan bahseden herkesi fitratını inkara yeltenen "modern" bir karakter olarak itham etmek, sorunu çözmez. Bilakis zaten modern hayatın dayattığı kadın-erkek kutuplaşmasını körüklemeye yarar. Ya ne yapılmalı? Modern hayatta dindar kadın olarak kendini oluşturmak, şahsiyetini tahkim etmek için, kadın ve erkeklerden oluşan bir camia dahilinde kendi dünya tasavvurumuzda kadın ve erkek meselesinin tartışılması ve yeniden ortaya konulması gerekmektedir. Şahsiyetin inşasında, kimliğin tahkiminde, mümin erkekler, mümin kadınların velileri olmalıdır. Karşı kutupta yer alan bir ‘ÖTEKİ’ değil. ‘Kadınların İslam tasavvuru’, ‘erkeklerin İslam tasavvuru’ gibi postmodern bir din ‘okuması’na hız kazandırmak değilse amacımız.

O halde kadın meselesinden bahsederken bunun bir mesele oluşunun modern paradigma ile bağlantısını göz önünde bulundurmamız, yani toplumsal bir kategori olarak ‘kadın’ın modernite bağlamında bir ‘sorun’ olmaya başladığı ön bilgisinden hareket etmemiz zorunlu. Diğer taraftan kendi modernleşme tecrübemizi ve modernlik nosyonlarının nasıl ve hangi şartlarda üretildiğini de bilmek zorundayız. Ancak o zaman ‘İslam’da kadın hakları’ ‘peçenin kadını mahkum eden tabiatı’ ‘kadın aleyhtarı İslam geleneği’ gibi meseleleri sağduyulu ve doğru bir şekilde ele almamız mümkün olur.

Feminizm, beden siyaseti, İslam dünyasında kadın modernleşmesi, küreselleşme ve feminizm, başörtüsü yasakları gibi konuların kaleme alınışının arka planında işte böyle bir anlama çabası var.

Gayret bizden, tevfik Allah’tan.

Nazife Şişman

Ocak 2003

İkinci Baskıya Önsöz

“Emanet’ten Mülk’e: Kadın, Beden, Siyaset”, kadın ve cinsiyet etrafındaki konjonktürel söylem ve dönüşümleri ele alan bir kitap. Bir şeyden bir başka şeye şeklinde formüle edilen tanımlamalar, bir değişim ve dönüşümün varolduğuna işaret eder. Ben de kadın etrafında vuku bulan değişim sürecini anlamak üzere kullanıyorum “emanet” ve “mülk” kavramlarını. Kitabın ilk baskısında ismiyle ilgili sorulara muhatap olduğum için, ikinci baskıya önsözü, bu hususu izah etme imkan ve fırsatı olarak telakki ediyorum.

Kavramlar birer kapı olarak değerlendirilebilir. Bizim tasavvur dünyamıza aralanan birer kapı... Aslında tasavvurumuzu doğrudan doğruya kelimelerle inşa ettiğimizi söylemek bile mümkün. Heidegger ‘dil varlığın evidir’ derken, dilin tasavvurdan da öte, varoluşun çerçevesini çizdiğine işaret ediyor.

Dil, Müslümanlar için de çok önemli bir husus olmalıdır ki, üzerine eğilinen ilk ilimlerden biridir lisan ve lugat çalışmaları. Fakat Müslümanların hakikat anlayışında dil önemli olmasına rağmen, onu önceleyen bir Varlık söz konusudur. Yani lisan (dil), Müslümanlar için hakikat seviyelerinden sadece biridir. Makulat alanından, yani beş duyu ile elde edilen dil öncesi kavrayıştan hemen sonra gelir, lisani hakikat. Akli, yani makul olanı dilde ve dil ile temsil eder bu seviye. Ama bu temsil esnasında aynı zamanda makulata tanımlar. Bunun üzerindeki şer’i (vahyi) hakikat alanı ise söz konusu akli ve lisani hakikati temel varsayar; bu iki hakikat seviyesini hem kabul eder, hem de yeniden tanımlar. Nihai hakikatin ışığını düşürür onlar üzerine. Bu tanımlama esnasında dil (lisan), temel araçlardan biridir. Nitekim Kur’an lisanı bir mesajdır.

Müslümanların alem, insan ve Yaratıcı tasavvurlarını düzenleyen Kur’an, bu düzenlemeyi, başka bir şeyle değil, kelimeler ve kavramlarla gerçekleştirmiştir. Kur’an Arapça nazil oldu, yani ilahi kelam lafız olarak o dönemde konuşulan dilde vahyedildi. Ama insanların dünya ve ahiret tasavvurlarını, yine aynı dili kullanarak değiştirdi. Peki bunu nasıl sağladı? Kavramları tamamen değiştirmese de çerçevelerini belirginleştirerek, anlamlardan bazılarını ön plana çıkararak ve böylece yeni bir kavramsal çerçeve oluşturarak. Öne çıkan kavramlardan bazıları: Tevhîd, ahiret, kıyamet, ihlas, amel-i salih, emr-i bir maruf, nehyi anil münker, adalet vs. idi. EMANET de İslami dünya tasavvurunda merkezi kavramlardan biri. İnsanın yaratılışına, bu dünyadaki yerine ilişkin varoluşsal sorulara cevap teşkil eden bir kavram, emanet.

Allah’ın göklere ve yere tevdi ettiği ve onların kabul etmekten kaçındığı emaneti insan yüklenmiştir. Peki nedir emanet? İnsan, Rahman’ın nefhasına müyesser tek varlık olması hasebiyle, Allah’ın yer yüzündeki halifesidir. Bu sebeple her şey onun emrine musahhar kılınmıştır. Ve o eşref-i mahlukattır, yani diğer yaratılmışlardan üstündür. Ama bu üstünlük, sadece ‘kendini ve Rabbini bilme’sine bağlıdır. Kendi bedeni dahil, alemdeki her şey belirli bir süre için ona emanet edilmiştir. Emaneti, her şeyin gerçek sahibinin iradesi doğrultusunda kullanıp kullanmayacağı da onun imtihanıdır.

Emanet, İslam dünya tasavvuruna ait bir kavram. Fakat bütün İbarihimi dinlerde ortak bir yaklaşıma da karşılık gelir. O nedenle Batı modernitesi ile birlikte yaşanan büyük dönüşümü vurgulamak için Kur’anî bir kavramı seçmekte beis görmedim.

Bilindiği gibi Aydınlanma ile birlikte insanın uhrevi olanla bağı koptu. İnsan ve insan aklının merkezde olduğu bir anlayış egemen oldu. İşte bu değişimi vurgulamak üzere bu kavram çiftini seçtim. Bir tarafta kendi bedeni dahil her şeyi bir emanet bilinciyle sahiplenen insan var. Diğer tarafta ise, insanın kendi bedeni dahil, tüm yeryüzünü istediği gibi kullanabileceği iddiasında olan insan. Bununla da kalmıyor. Bu ikincisi uhrevi olanla bağı

kopardığı için, yeryüzündeki anlamını da kendisi bulmak zorunda. Yaşamında önceden belirlenmiş aşkın bir gaye olmadığına inandığı için, istediğini yapmakta 'özgür'. Hem kendi bedeni hem de tüm doğa üzerinde hüküm sahibi addediyor kendisini. İşte bu anlayışa göndermede bulunmak üzere "mülk" kavramını kullandım. Bu süreci de feminizm üzerinden anlatmaya çalıştım.

Gerek tabiatın gerekse insanın kendi bedeninin bir "mülk" gibi algılanmaya başlanması, sekülerleşme süreci ile irtibatlıdır. Modern paradigma, bu seküler yaklaşımı esas alarak, cinsiyeti de bu düzeyde ele alınmaya mahkum etti. Bu kabul nedeniyle kadın ve cinsiyet, sadece "toplumsal bir mesele"ye indirildi. Önce devletler, ardından millet ve toplum hak iddia etti kadın üzerinde. Daha sonra da kadın birey olarak kendi "mülk"iyetini ilan etti: "Bedenim benimdir" dedi. Bu, sekülerleşme içinde yeni bir aşamaydı. "Emanet'ten Mülk'e"de, işte bu perspektiften bir okumaya tabi tutuldu, kadın hakları hareketi ve onun felsefi arka planını oluşturan feminist ideoloji.

Kadınla ilgili hakim ve çok yaygın bir söylem söz konusu. Bu sebeple kadından bahsedildiğinde, feminizm/anti-feminizm sarkacının iki uç noktasında değerlendirilmek adeta kaçınılmaz. Fakat, bu önyargı gibi görünen tavrı haklılaştırabilecek sebepler de mevcut. Çünkü kadın konusunu ele alırken kullandığımız kavramlar, hatta bunu bir mesele ve konu edinmenize yol açan saikler, hep feminist çerçeve içinde kendisine yer buluyor. Bu da feminizmin, kadın ve cinsiyetin "hakikat"i üzerindeki ve kavram üretme hususundaki nihai merci olma iddiasının boyutları hakkında bir fikir veriyor. Hem bu kavram tekeline sorgulamak hem de kendi maceramızı anlamak üzere, kadın konusunu vuzuha kavuşturucu çalışmaların yapılmasını elzem görüyorum.

İslam dünyasında kadınlar son iki yüzyıldır çok ciddi bir değişim sarmalının içinde buldular kendilerini. Sömürgeciler onlar üzerinden uyguladı politikalarını. Milliyetçiler, "yeni kadın" oluşturmakta buldu çareyi. Modernleşmeyi, kadınların bütün siyasal ve kültürel tartışmaların merkezinde olduğu bir vetire olarak tecrübe ettik. Hala da bir takım kültürel ve siyasal hesaplaşmalar, kadın üzerinden yürütülüyor. Bu sebeple, kolaycı bir şekilde "İslam'da kadın hakları vardır" ya da "İslam'ın kadın sorunu yoktur" diyerek küresel kültürün meydan okumalarına karşı durabilmek mümkün değil. Karşı duruş için, nasıl bir dönüşüm yaşandığının farkında olmak gerek.

Feminizm, kadın sorunları için evrensel bir çözüm olduğu iddiasında. Kadın ve cinsiyet konusunun konuşulduğu kavramların tekeline de elinde tutuyor. İlahiyatçılar bile 'erkek egemenliği', 'kadın bakış açısı'ndan din yorumu gibi kavramları kullanıyor. Halbuki feminizm, Avrupalı aklın ve bütün bilimlerin sekülerleşmesi tarihi içinde değerlendirilebilir ancak. Yani kadınlar için "tarihin sonu" değil. "Emanet'ten Mülk'e" kadın ve cinsiyet etrafındaki konjonktürel söylem ve dönüşümleri işte bu perspektiften ele alıyor.

Emanet'e riayet etme ve Mülk'ü sadece O'na hasretme hususunda basiret ve sebat temennisiyle...

Nazife Şişman

16 Nisan 2006